

Wrocław, 19.09.2022 r.

dr hab. Martyna Pryszmont
Pracownia Metodologii Badań nad Edukacją
Zakład Edukacji Dorosłych i Studiów Kulturowych
Instytut Pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego

**Recenzja rozprawy doktorskiej Pani Agnieszki Paczkowskiej
nt. „UCZENIE SIĘ Z ŻYCIA. STUDIUM DOŚWIADCZEŃ ZAWODOWYCH
I RODZINNYCH MENEDŻEREK CZASÓW POLSKIEJ TRANSFORMACJI”**

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska napisana została pod kierunkiem naukowym Pani dr hab. Ewy Kurantowicz, prof. DSW stanowiąc interesujące i zarazem kompletne studium poświęcone uczeniu się z życia menedżerek w czasach polskiej transformacji, a szczególnie ich doświadczeniom zawodowych i rodzinnych.

Praca liczy 250 stron; struktura pracy składa się z następujących części: wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia, streszczenia w języku angielskim, bibliografii i aneksu. W dalszej części recenzji odniosę się do poszczególnych części pracy.

We wstępie pracy Autorka w pełni uzasadnia podjęty przez siebie temat w dysertacji doktorskiej. Nakreśla przy tym perspektywę, z której podejmuje swoje rozważania: uczenie się z życia rozpatruje bowiem w dwóch wymiarach, tj. jednostkowym i społeczno-kulturowym. W tym kontekście, intencją Autorki było nie tylko zrozumienie potencjału ich doświadczenia życiowego (prywatnego, zawodowego), ale także opisanie go w odniesieniu do ówczesnej przestrzeni społeczno-kulturowej, w której zanurzone były bohaterki badań. Pani Agnieszka Paczkowska ujmuje to w następujący sposób:

„Analizując zebrany materiał, zadawałam sobie pytanie, czego moje rozmówczynie uczą się o sobie, jak budują swoją tożsamość w odniesieniu do licznych, często społecznych wzorów” (s. 5).

„Dla moich rozważań ważny wątek stanowi Polska, jako arena dramatycznych zmian odbywających się na przestrzeni ostatnich 30 lat” (s. 5).

Autorka wskazuje także osobisty kontekst zrealizowanych badań przyznając, iż pozwoliło jej to spojrzeć z nowej perspektywy na swoją drogę życiową i zawodową. Interesujące jest, czy w analizowanych biografjach kobiet dostrzega ich edukacyjny potencjał, np. uczenia się z biografii własnej czy z biografii innego (por. Dubas, Świtalski 2011)?

Rozdział 1 stanowi teoretyczne wprowadzenie do podjętej tematyki. Autorka przybliży najważniejsze ustalenia oraz uzasadnienia dotyczące podjętej problematyki kobiet i uczenia się z uwzględnieniem wybranych przez siebie obszarów i aktywności życiowych. Zwracając uwagę na społeczne konteksty uczenia się kobiet uwzględnia następujące obszary: rodzinę, system edukacyjny, życie zawodowe oraz sferę publiczną i obywatelską. Biorąc pod uwagę temat dysertacji, są to wystarczające i kompletne kierunki rozważań dotyczących kobiet. Zdaję sobie sprawę, że takie ujęcie odpowiada także celom badania, jednak zastanawiam się, czy wybrana struktura mogłaby nieco odbiegać od stereotypowego spostrzegania kobiet w kontekście ich aktywności rodzinnej, edukacyjnej i zawodowej oraz ewentualnie społecznej i obywatelskiej. Być może ujęcie to przełamałoby przybliżenie sylwetek kobiet, które oddalają się od upowszechnionych ówczasie, tj. w okresie PRL i transformacji, wizerunków polskich kobiet, np. Michaliny Wisłockiej, Katarzyny Kozyry, Natalii LL, Agnieszki Osieckiej i in. (por. Mozik, 2011; Mrozek, 2019; Stańczak-Wiślicz, Perkowski, Fidelis 2021).

W rozdziale tym Autorka przybliży opisane w publikacji *Women's Way of Knowing. The Development of Self, Voice and Mind* pięć strategii epistemologicznych, opisujących stosunek kobiet do wiedzy i sposobów jej zdobywania, tj. strategia milczenia, wiedza uzyskana, wiedza subiektywna, wiedza proceduralna (wiedza odrębna i wiedza połączona), wiedza konstruowana (s. 11-12). Myślę, że stanowią one interesującą matrycę do analizy uczenia się kobiet, szczególnie w kontekście przyjmowanej przez nich pozycji epistemologicznej.

W kolejnej części rozdziału poświęconym rodzinie, Autorka zauważa, iż obraz macierzyństwa często jest idealizowany i nie oddaje on w pełni rzeczywistości. Zgadza się z tym, ale zastanawiam się, czy tylko ten rodzaj doświadczenia kobiet jest idealizowany i jakim celom to służy? Jak wpływa to na kobiety? Z kolei w kontekście zmaskulinizowanego obszaru sukcesu zawodowego, Autorka powołując się na rozważania P. Bourdieu, zauważa, iż jego osiągnięcie wymaga od kobiet męskich cech i postaw.

„W konsekwencji prowadzi to do nierozwiązalnego konfliktu, w którym zachowania typowo kobiece są traktowane jak nieefektywne w obszarze zawodowym, a zwłaszcza na stanowiskach zarządczych” (s. 24).

Może warto byłoby uwzględnić w analizach kobiecych karier te cechy, które są neutralne płciowo, np. refleksyjność. Zwraca na to uwagę Ewa Dębska, która opisuje profile refleksyjności i typy karier na podstawie badanych przez siebie kobiet (doradców) (2020).

Myślę, że zwrócenie uwagi na rolę refleksyjności posiada także znaczenie w kontekście rozważań dotyczących uczenia się kobiet, zarówno indywidualnego, relacyjnego, z doświadczenia, biograficznego i transformatywnego. To podstawowy składnik uczenia się i zarazem konstruowania rozwoju człowieka. Walorem pracy jest natomiast uwypuklenie wartości uczących się społeczności kobiet, szczególnie w procesie radzenia sobie z przeciwnościami. To wspólnotowe uczenie się w ramach różnych społeczności lokalnych czy kobiecych kręgów lub organizacji, jest naturalne i obecne w wielu przestrzeniach aktywności kobiet. Z kolei wymiar społecznej autokreacji i autoprojekcji wpisuje się w biograficzne uczenie się (por. Alheit 2015). Wobec tego zastanawiam się, w jaki sposób te różne rodzaje uczenia się przenikają się wzajemnie w różnych przestrzeniach życia kobiet?

W podsumowaniu tej części pracy Autorka formułuje następującą refleksję:

„Uczenie się odbywa się w jego całym wymiarze czasowym i przestrzennym. Jest zanurzone w świecie życia. Dotyczy jednostki definiującej swoje poglądy i przekonania w procesie indywidualnego odkrywania i refleksji, a także poprzez ciągłe interakcje z innymi ludźmi. W procesie uczenia się decydującą rolę odgrywają przeżywane doświadczenia, które tworzą układankę ludzkiej biografii. Ta z kolei może być konstruowana i rekonstruowana w nieskończonej liczbie konfiguracji zależnych od sytuacji życiowej, kształtowanej przez zmieniającą się rzeczywistość. Tranzycje są naturalnym i nieuniknionym elementem życia. Powodują dyskomfort i poczucie zagubienia, jednocześnie oferując możliwość ciągłego redefiniowania swojej roli i miejsca, a co za tym idzie kształtowania rzeczywistości. Warunkiem jest jednak krytyczna refleksja i gotowość do ciągłego kwestionowania zarówno swoich przekonań, jak i tego, co stanowi oficjalny przekaz” (s. 44).

Jest to wyraz opanowania wiedzy z zakresu wybranych podejść, ujęć i teorii uczenia się, ale także samodzielnej refleksji nad nimi i na tej podstawie budowania własnej matrycy rozumienia rozwoju człowieka. Są to nie tylko adekwatne wybory teoretyczne, ale także na tyle różnorodne, iż pozwalają one spojrzeć na proces uczenia się kobiet z różnych perspektyw.

Część teoretyczną dysertacji dopełnia i domyka zarazem rozdział poświęcony Polsce jako *locus educandii*. Przedstawia on Polskę w perspektywie pedagogiki miejsca, dzięki której dostrzec można jej edukacyjny potencjał i zarazem tło badanych przez Autorkę historii kobiet. Być może rozważania Autorki poświęcone współczesnej Polsce dopełniłyby wątki poświęcone ruchom kobiecym i aktywności kobiet. Uwydatniłabym szczególnie Ogólnopolski Strajk Kobiet i Czarny Protest jako szczególny rodzaj manifestowania roli i pozycji kobiet we współczesnej Polsce (por. Korolczuk, Kowalska, Snochowska-Gonzalez, Ramme 2019). Byłoby to także wartościowe ze względu na fakt, iż:

„Tematyka kobieca jest coraz bardziej interesującym przedmiotem badań. Kolejna rzecz to konstatacja, że pojawienie się w przestrzeni publicznej kobiet pozwala na postawienie pytań, wyzwań i wątpliwości związanych z ich rolą i zadaniami. Rozwój podejścia herstory powoduje, że tematyka kobiet i ich aktywności podlega pogłębionej analizie i staje się tematem konferencji i projektów” (Gajda 2020, s. 41).

W podrozdziale 3.2.1 zatytułowanym „Polska jako nie-miejsce” pojawia się refleksja Autorki, iż nowoczesna Polska „wywalczona i wymarzona przez wcześniejsze pokolenia” (s. 55), stała się dla swoich obywateli miejscem neutralnym. W tym sensie traci ona moc kształtowania swoich obywateli, natomiast tę właściwość przejmuje kosmopolityczny i rozproszony dzisiejszy świat. Wydaje mi się, że taki wniosek jest dużym uogólnieniem ze względu na zróżnicowaną strukturę społeczeństwa polskiego, zarówno pod względem pokoleniowym, jak i społeczno-kulturowym. Nie bez znaczenia jest także panująca władza i szerzona przez nią narracja polityczna tworząca atmosferę ksenofobii, a nawet szowinizmu.

Podsumowując, część teoretyczna stanowi dobre opracowanie i zarazem podbudowę do zrealizowanych badań. Myślę jednak, iż pogłębienie podjętych wątków, poszerzyłoby kontekst omawianych zagadnień – tak jak w przypadku podrozdziału 3.2.1.

W rozdziale II Autorka przedstawia perspektywę metodologiczną badań własnych. Zarówno cel jak i problemy badawcze zostały sformułowane odpowiednio i adekwatnie wobec powziętych działań badawczych. Uważam, iż wartościowe jest uzasadnienie celu badań ujęte na stronach 57 i 58. Są to zarazem motywy, które zdecydowały o wyborze tematu pracy, ale także wyznaczyły kierunki poszukiwań badawczych, tj. kim są kobiety piastujące wysokie stanowiska w międzynarodowych organizacjach; zrekonstruowanie i zrozumienie doświadczeń związanych z budowaniem drogi oraz kształtowaniem przez nie tożsamości zawodowej; sposób postrzegania przez badane rzeczywistości społecznej oraz poruszania się

w niej; opisanie pełnionych przez nie ról, sposobów uczenia się ich pełnienia oraz definiowania siebie przez ich pryzmat; realizacja obowiązków i powinności zwyczajowo przypisanych kobietom oraz konfrontowanie się z tradycyjnymi wyobrażeniami lub nawet stereotypami dotyczącymi płci; proces uczenia się transformatywnego. Wyróżnione obszary są wybranymi przez autorkę elementami portretu polskich kobiet menedżerek, które rozpoczęły swoje życie zawodowe na przełomie wieków XX i XXI, w okresie transformacji ustrojowej. Interesującym dopełnieniem tego portretu byłaby analiza samooceny kobiet, czyli próba odpowiedzi na pytanie: Co myślą o sobie badane kobiety? Mimo, iż Autorka częściowo podejmuje ten wątek, m.in. w rozdziale III (podrozdział 1.5).

Pani Agnieszka Paczkowska w swoich działaniach badawczych opowiada się za paradygmatem interpretatywno-konstruktywistycznym. Myślę, że ciekawym uzupełnieniem opisu wybranego paradygmatu i strategii badań byłoby nawiązywanie do własnej praktyki badawczej. Przykładowo, co oznacza w praktyce badawczej, iż „działający w ramach tego paradygmatu badacz jest zorientowany na wytwarzanie zrekonstruowanych sposobów rozumienia świata społecznego (Denzin, Lincoln 2009)”? Następnie Autorka opisuje wybraną przez siebie metodę badań, tj. wywiad narracyjny. W tym miejscu warto byłoby rozszerzyć te rozważania pogłębiając problematykę wywiadu narracyjnego. Jest to bowiem metoda posiadająca bardzo różne korzenie teoretyczne i metodologiczne. Sens miałoby także opisanie terminów, których badacze narracyjni używają do analizowanego przez siebie materiału, np. historia życia, epifania itp. (Chase 2009). Przydatne byłoby także ukazanie interdyscyplinarnego tła (socjologia, socjolingwistyka, antropologia, biografistyka, feminizm itd.) tej metody, które ukształtowało jego specyfikę w metodologii badań społecznych. Zastanawiam się, która z tradycji jest najbliższa prowadzonym przez Autorkę badaniom z użyciem wywiadu narracyjnego? Dobrze mieć także świadomość różnorodnych perspektyw analitycznych i interpretacyjnych, do których odnoszą się badający narracje. Interesujące byłoby także uwzględnienie kwestii zmieniających się relacji między badaczką a narratorami, a także ewentualnych zmian jakie mogą być efektem wywiadu dla obu podmiotów badań.

Opis tych i innych zagadnień odnoszących się do wywiadu narracyjnego umożliwiłby zrozumienie jego specyfiki i odpowiedniości w kontekście podjętej problematyki. Wydaje mi się także, iż dość skrótowo potraktowana została część odnosząca się do formułowanych podczas wywiadu pytań. Co prawda, autorka przedstawia prośbę otwierającą wywiad, która brzmiała: „Proszę mi opowiedzieć, jak to się stało, że jest Pani tu gdzie jest (w obecnym miejscu)?” (s. 62), jednak w dalszej części pracy zaznacza, że

„dla uzyskania pełnego obrazu w kolejnej części rozmowy odnosiłam się do wątków wkomponowanych w narrację rozmówczyń. Ostatnia część służyła zebraniu ważnych dla moich badań informacji, które nie pojawiły się wcześniej w narracji” (s. 62).

Można byłoby dopowiedzieć, w jaki sposób powstawały pytania w fazie ściągania, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne (por. Jacob 2003). Z załączonej do pracy transkrypcji wynika, iż wywiady różniły się one od siebie czasem trwania, a także zadawanymi pytaniami. Stąd wiedza o strukturze i przebiegu wywiadów stałaby się istotnym uzupełnieniem procedury badawczej. Taki zabieg pozwoliłby czytelnikowi odtworzyć proces badania, co wpłynęłoby z kolei na intersubiektywność zrealizowanych badań (por. Urbaniak-Zajac 2006).

Zabrakło mi także informacji dotyczących opisu przestrzeni i sytuacji w jakich odbywały się wywiady, a także tego, jak były one odbierane przez badane. Z kolei w podrozdziale dotyczącym sposobów analizy materiału badawczego, dobrze byłoby uwzględnić więcej szczegółów odnoszących się do przebiegu procesu analizy i interpretacji. Do jakiej tradycji badawczej odniosła się Autorka? Jakie konsekwencje dla badań umieszczonych w wybranym paradygmacie posiada zastosowany na poziomie analizy program do transkrybowania i kodowania danych? Czy określanie badanych „respondentkami” w podejściu jakościowym jest zgodne z filozofią wybranej strategii badawczej?

Istotne wydają się także kwestie etyczne. Autorka przeprowadziła bowiem badania wśród kobiet, których osobowości i działania mogą być rozpoznawane w wielu środowiskach społecznych. Wobec tego, istotnym pytaniem jest to, czy i w jaki sposób otrzymane dane jakościowe mogą pracować w przyszłości, zwłaszcza w kontekście opublikowanej pracy w książce podoktorskiej, ale także udostępnionej transkrypcji wywiadów narracyjnych. Wzbogacająca byłaby także refleksja nad doświadczeniem badawczym i ewentualnym rozwojem Autorki w kontekście prowadzonych badań.

Kończąc rozważania dotyczące metodologicznych aspektów badań, chciałabym zauważyć, iż zarówno paradygmat, strategia, jak i metoda badań zostały dobrane adekwatnie do wybranej problematyki badań. Odnoszę jednak wrażenie, że zostały one przedstawione dość pobieżnie i w odseparowaniu od przykładów z własnej praktyki badawczej Autorki. Zastanawiam się także, czy wobec postawionego przez Autorkę celu badań, który koncentrował się na „zrekonstruowaniu portretu polskich kobiet menedżerek...”, wartościowe okazałoby się dobranie dodatkowej metody badań, np. analizy dokumentów (osobistych, formalnych itd.), stanowiących istotne uzupełnienie kontekstu zebranych, ustnych narracji.

Bowiem portretowanie to nie tylko ukazywanie cech ludzkich, ale także uwzględnianie „padającego na te osoby światła”, co rozumiem jako nakreślenie kontekstów i okoliczności kształtujących opowiadane historie.

Najbardziej obszerną i interesującą częścią przedstawionej do recenzji pracy jest rozdział III pt. „*Uczenie się z własnego życia kobiet. Doświadczenia menedżerek czasów polskiej transformacji*”, w którym zawarte zostały wyniki i wnioski z badań własnych. Powołując się na wypowiedzi badanych kobiet, Autorka stosuje: kondensację znaczenia, interpretację znaczenia, a także interpretację teoretyczną (por. Kvale 2004), ponieważ w swoich rozważaniach odwołuje się do literatury przedmiotu. Wykazuje się przy tym nie tylko znawstwem dorobku publikacyjnego związanego z podejmowaną tematyką, ale także osobistą wiedzą w tym zakresie. Ta część pracy jest nasycona teoretycznie, jak również empirycznie, o czym świadczą liczne odwołania do literatury przedmiotu, jak również bogate cytowania wypowiedzi badanych kobiet.

Pierwszym wyróżnionym przez Autorkę wymiarem jest „proces budowania drogi zawodowej”, który opisała koncentrując się na: wyborze studiów przez badane, pierwszych doświadczeniach zawodowych (w tym procesie usamodzielniania się, wejścia na rynek pracy), rozwoju kariery zawodowej, momentach krytycznych w karierze, nabierania pewności i akceptacji siebie oraz historiach życia zawodowego menedżerek. W celu (zre)konstruowania tych historii Autorka odwołuje się do typologii wzorów rozwoju karier zaproponowanej przez M. Domecką i A. Mrozowskiego (2008). Uważam, iż zaproponowane ujęcie przybliży i zarazem uprzystępnia badane trajektorie rozwoju zawodowego kobiet. Za wartościowe uważam, iż w dysertacji Autorka niejednokrotnie zwraca uwagę, iż wybory zawodowe badanych menedżerek były obarczone konfrontowaniem się z tradycyjnymi wyobrażeniami na temat kobiety i jej roli. Mimo różnego rodzaju ponoszonych kosztów, nie rezygnowały z własnych dążeń, co zdaniem Autorki stanowiło efekt transformatywnego uczenia się o sobie, ponieważ

„transformacja i przeramowanie dotyczyło także zakwestionowania i podważenia obserwowanych dawnych wzorców życia zawodowego oraz wypracowania swojego sposobu na kształtowanie kariery, w której dużą rolę odgrywały cechy trudne do dostrzeżenia w poprzednim ustroju” (s. 115).

W kolejnym podrozdziale Autorka zajęła się edukacją do ról zawodowych wyróżniając: znaczenie przypisywane rozwojowi i ciągłemu uczeniu się, formalnemu

i nieformalnemu uczeniu się menedżerek, praktykom nieformalnego uczenia się. Zauważa przy tym, iż uczenie się badanych kobiet, bez względu na wybraną formę, ma wartość emancypacyjną, ponieważ pomaga im dokonywać własnych wyborów i aktywnie kreować swoją rzeczywistość. Zastanawiam się, jaki rodzaj edukacji (formalna, pozaformalna czy nieformalna) odegrała pierwszoplanową rolę w rozwoju zawodowym i życiowym badanych menedżerek? Pytanie to inspirowane jest jednym z założeń idei całożyciowego uczenia się, które przenosi akcent z formalnych na nieformalne okoliczności uczenia się; jak sugerują badacze, najważniejsze procesy uczenia się mają miejsce poza edukacją formalną: w rodzinach, związkach z innymi ludźmi, poprzez środki masowego przekazu, a także w określonych społecznościach (West 2003). A może przenieść akcent z poszukiwania i dookreślania rodzajów edukacji (formalnej, pozaformalnej i nieformalnej) skupiając się na kontekstach w jakich odbywa się to uczenie się? (por. Edwards 2006; za: Kurantowicz 2012).

Następnie Autorka dysertacji opisuje cechy tożsamości zawodowej menedżerek, wśród których wyróżnia: pracowitość i sumienność, samodzielność i niezależność, potrzebę wyzwań, akceptację ryzyka i oswojenie niepewności oraz potrzebę wpływu na biznes. Zaznacza przy tym, iż zidentyfikowane i opisane cechy tożsamości zawodowej są efektem Jej subiektywnej analizy zebranych narracji kobiet zajmujących wysokie stanowiska. Nie poprzestając na tym charakteryzuje grupę czynników, które są wskazywane jako kluczowe dla osiągnięć zawodowych. Podsumowując zauważa, inspirując się myśląc B. Budrowskiej, iż w świadomości kobiet menedżerek postawa i podejście zawodowe wspierające osiąganie wysokiej pozycji musi odpowiadać bardziej męskiemu modelowi postępowania, w którym mniej jest miejsca na cechy tradycyjnie przypisywane kobietom.

Tłem dla zrozumienia wyróżnionych przez Autorkę cech jest kolejny podrozdział pt. „Społeczne funkcjonowanie kobiet okresu transformacji gospodarczej i ekonomicznej w Polsce”. Pani Agnieszka Paczkowska dostrzegła dwa istotne i oddziałujące na siebie aspekty funkcjonowania kobiet menedżerek we współczesnym świecie społecznym: życie w polskim społeczeństwie naznaczonym historią, tradycją i kulturą, a jednocześnie funkcjonowanie w organizacjach międzynarodowych, które mają charakter kosmopolityczny, a ich kultura wynika raczej z wybranych wartości i celów biznesowych. Uważam, że wartościowe i adekwatne rozdzielne potraktowanie tych ról w prezentowanych podrozdziałach, tj. Matki, Partnerki i Polki. Mimo obecnego w narracjach badanych archetypu „Matki Polki”, widoczne są nowe, szczególnie biorąc pod uwagę ówczesny okres, modele kobiet.

Ostatni podrozdział pracy poświęcony jest menedżerkom w środowisku pracy i obejmuje następujące zagadnienia: pozycja kobiet w biznesie, deklarowany brak podlegania zjawisku dyskryminacji, cechy kobiecego funkcjonowania w biznesie, bycie kobietą w organizacji oraz kobiecie strategii funkcjonowania w organizacji. Wśród cech kobiecego funkcjonowania w organizacji Autorka wyróżnia: profesjonalizm i dążenie do doskonałości, kontrolowanie emocji, przyjmowanie męskiego stylu zachowania. Równocześnie pracując w środowisku korporacyjnym kobiety stoją przed koniecznością zmierzenia się z rolami kobiecymi. Okazuje się, iż często jest to walka ze stereotypami funkcjonującymi w kulturze organizacyjnej, a także z własnymi przekonaniem na temat swojego miejsca w porządku biznesowym. Niestety towarzyszy temu, zdaniem Autorki, krytyczna ocena stylu zarządzania, czy ogólnie sposobu funkcjonowania kobiet w biznesie. W związku z tym, zastanawiam się, czy i w jaki sposób można zmienić te praktyki biznesowe? Co w tym kontekście zasugerowałaby Autorka pracy osobom odpowiedzialnym za utrzymywanie takiego porządku społecznego w organizacji?

W zakończeniu pracy będącym jednocześnie podsumowaniem całości rozważań, Autorka udziela kompletnych odpowiedzi na problemy badawcze. Chciałabym zauważyć, iż etapy rozwojowe i podejmowane przez badane kobiety zadania zgodne są z tradycyjnymi ujęciami dorosłości opisywanymi przez m.in. E. Eriksona, R.J. Havighursta, D. J. Levinsona. Jednak zdaniem I. Kudlińskiej-Chróścickiej ramy jej określania polegające na ocenie takich kryteriów jak: samodzielność życiowa, niezależność ekonomiczna i zawodowa oraz dojrzałość społeczno-psychologiczna, postrzeganych jako linearna i tradycyjna droga osiągania kolejnych normatywnie wyznaczonych statusów, zmieniły obecnie swój kształt oraz tempo (2019). Interesuje mnie, czy owa zmiana zauważalna jest w narracjach badanych kobiet? Jeśli tak, to w jaki sposób się ona objawia?

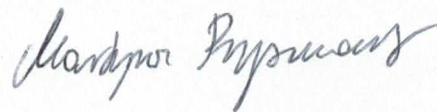
Współczesne konstruowanie dorosłości szczególnie podlega procesowi indywidualizacji i fragmentacji (tamże 2019). W efekcie dorosłość stała się indywidualnym projektem osoby, która czerpie z nieprzebranej listy możliwości, szans i pomysłów płynących z jednostkowych potrzeb, społecznych mód lub globalnej komodyfikacji, aniżeli z więzów stworzonych przez instytucje typu rodzina, rynek pracy, religia, system prawny, czy religia (tamże). Czy owa indywidualizacja w obrębie dorosłości zauważana jest w historiach menedżerek? Jeśli tak, to w jakich doświadczeniach narratorek jest ona najbardziej widoczna?

Od strony językowej i formalnej recenzowana dysertacja doktorska może zostać dobrze oceniona. Zarówno struktura pracy, jak i kwestie redakcyjne zostały dobrze opracowane, zgodnie z przyjętymi kryteriami przygotowywania pracy doktorskiej. Autorka

zastosowała naukowy styl pracy, tj. odwołuje się do terminologii naukowej z dziedziny nauk społecznych i dyscypliny pedagogiki. Przy czym jest to styl komunikatywny i zrozumiały. W pracy pojawia się minimalna ilość usterek (edycyjne, stylistyczne).

Zgodnie z aktualnie obowiązującymi aktami prawnymi, rozprawa doktorska (przygotowana pod opieką promotora) powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazywać ogólną wiedzę kandydata do stopnia naukowego w danej dyscyplinie naukowej. Przedłożona do recenzji dysertacja odpowiada tym kryteriom, ponieważ jej Autorka podjęła oryginalny i niszowy w polskiej literaturze pedagogicznej temat. Uwzględniła przy tym istotny dorobek publikacyjny z zakresu pedagogiki i andragogiki wykazując się przy tym ogólną wiedzą w/w dyscyplinie. Autorka opanowała także niezbędny warsztat badawczy, wykazała się znajomością podejmowanej problematyki oraz refleksją zarówno nad myślą autorów, jak również osób badanych.

Wymienione walory stanowią podstawę do sformułowania wniosku o dopuszczenie Pani Agnieszki Paczkowskiej do dalszych etapów procedury postępowania o nadanie stopnia doktora i do publicznej obrony. Dlatego też zgłaszam Radzie Akademickiej Dolnośląskiej Szkoły Wyższej wniosek o dopuszczenie Pani Agnieszki Paczkowskiej do dalszych etapów procedury postępowania o nadanie stopnia doktora.

20.08.2022r.

Bibliografia:

- Chase S. E. (2009), Wywiad narracyjny. Wielość perspektyw, podejść, głosów, [w:] N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, tom 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dębska E. (2020), *Profile refleksyjności i typu karier. Perspektywa poradnicza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Dubas E., Świtalski W. (red.) (2011a), *Uczenie się z biografii innych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Fidelis M., B. Klich-Kluczevska, P. Perkowski i K. Stańczak-Wiślicz (2021), *Kobiety w Polsce 1945–1989. Nowoczesność, równouprawnienie, komunizm*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- Gajda J., (2020), *Ruchy kobiece i aktywność kobiet jako przedmiot badań – szanse i wyzwania*, [w:] M. Dajnowicz i A. Miodowskiego (red.), *Ruchy kobiece na ziemiach polskich w XIX i XX w: stan badań i perspektywy*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Jacob G. (2003), *Wywiad narracyjny w badaniach biograficznych*, [w:] D. Urbaniak-Zajac, J. Piekarski (red.), *Jakościowe orientacje w badaniach pedagogicznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Korolczuk E., Kowalska B, Snochowska-Gonzalez C., Ramme, J. (red.) (2019), *Bunt kobiet. Czarne Protesty i Strajki Kobiet*, Europejskie Centrum Solidarności, dostępne na stronie: https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/18107/ECS_raport_buntkobiet.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Kudlińska-Chróścicka, I. (2019). *Stawanie się osobą dorosłą w czasach płynnej nowoczesności w doświadczeniu wielkomiejskich młodych dorosłych*. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, t. 15, nr 4.
- Kurantowicz E. (2012), *O społecznym uczeniu się we współczesnym dyskursie andragogicznym. Wątpliwości zebrane*, „Dyskursy Młodych Andragogów”, 13.
- Kvale S. (2004), *InterViews. Wprowadzenie do jakościowego wywiadu badawczego*, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok.
- Mrozek J. (2019), *Przemiany pozycji kobiet w PRL-u – wybrane konteksty*, „Studia edukacyjne”, nr 54.
- Mrozik A. (2011), *Wywołać z milczenia. Historia kobiet w PRL-u – kobiety w historii PRL-u*, „Teksty drugie”, nr 4.

Urbaniak-Zajac D. (2006), W poszukiwaniu kryteriów oceny badań jakościowych, [w:] D. Kubinowski, M. Nowak (red.), Metodologia pedagogiki zorientowanej humanistycznie, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.

West L. (2003), Wstęp. Obszary sporu: badania nad edukacją i całościowym uczeniem się w Wielkiej Brytanii, „Terazniejszość – Człowiek – Edukacja”, nr 1 (21).